

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів вивчення проблеми формування правової культури в учнів з вадами зору. Зокрема можна вважати доцільним такі напрямки подальшого її опрацювання: специфіка формування правової культури в учнів з вадами зору, які схильні до девіантної поведінки; формування правової культури засобами нових інформаційних технологій тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ємцева Е.Г. Роль соціальної роботи у вирішенні проблем адаптації та дезадаптації молодших школярів на початку навчання / Е.Г. Ємцева // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2006. – № 3. – С. 41-45.
2. Земцова М.И. Пути компенсации слепоты / М.И. Земцова. – М. : Просвещение, 1976. – 326 с.
3. Костюк Г.С. Навчально-виховні процеси і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк. – К. : Радянська школа, 1989. – 608 с.
4. Литвак А.Г. Очерки слепых и слабовидящих / А.Г. Литвак. – СПб. : Речь, 1998. – 268 с.
5. Осика І.В. Процес становлення правової культури в правовій, соціальній державі / І.В. Осика // Актуальні проблеми держави і права. Зб. наук. праць. Вип. 16. – Одеса : Одеська нац. юрид. академія, 2002. – С. 95-99.
6. Указ Президента України "Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні" // Освіта. – 2001. – №75. – 58 с.
7. Феоктистова В.А. Развитие навыков общения у слабовидящих детей / В.А. Феоктистова. – СПб. : Речь, 2005. – 128 с.
8. Шипицына Л.М. Развитие навыков общения лиц с нарушением интеллекта / Л.М. Шипицына. – СПб. : Речь, 2000. – 82 с.

УДК:159.923 – 057.87

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Перегончук Н.В.

У статті автором розглядається вплив комунікативного компонента професійної компетентності майбутнього психолога на ефективність його професійної діяльності. Дається вичерпна характеристика структури комунікативного компонента професійної компетентності майбутніх психологів. Автором сформульовані й об'рунтовані

основні блоки якостей особистості психолога, що забезпечують успішність його професійної діяльності.

Ключові слова: професійна компетентність, комунікативна компетентність майбутнього психолога, спілкування, емпатія, соціальний інтелект, соціальна фасилітативність.

В статье автором рассматривается влияние коммуникативного компонента профессиональной компетентности будущего психолога на успешность его профессиональной деятельности. Дана характеристика структуры коммуникативного компонента профессиональной компетентности будущих психологов. Автором сформулированы и обоснованы основные блоки качеств личности психолога, которые обеспечивают успешность его профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, коммуникативная компетентность будущего психолога, общение, эмпатия, социальный интеллект, социальная фасилитативность.

The influence of communicative component of professional competence of future psychologist's on the fruitfulness of his professional activity is considered in the article. The structure communicative component of psychologist's professional competences is thoroughly characterized. The author formulates and grounded basic parts of qualities and feature that provided for his successful professional activity.

Key words: professional competence, communicative competence of future psychologist's, communication, empathy, social intellect, social facilitation.

Постановка проблеми. У наш час зростає значущість комунікативної компетентності передусім для діяльності фахівця. Адже комунікативна діяльність супроводжує будь-яку діяльність, у тому числі професійну, і потребує компетентності її суб'єкта – тим більше у професіях типу "людина-людина". У зв'язку з цим комунікативна компетентність, за даними американського дослідника Д. Гоулмена, включається роботодавцями – поряд зі спеціальними знаннями і досвідом – у базову компетентність, потрібну працівникові для виконання дедалі складніших (зумовлених соціальними трансформаціями нинішнього суспільства та швидким поширенням/оновленням інформації) професійних завдань [4].

Успішність вирішення цих завдань залежить від наявності фахівців, готових кваліфіковано забезпечити психологічний супровід суб'єктів професійної діяльності на всіх етапах їх професійного становлення. Однак практика функціонування психологічних служб показує, що психологи, навіть близькі за рівнем професійної підготовки, істотно розрізняються за ефективністю психологічного впливу. У ряді досліджень було показано, що рівень прояву компонентів професійної

компетентності особистості психолога є істотною умовою ефективності його професійної діяльності, але комунікативна компетентність майбутнього психолога як окрема проблема спеціально не розглядалася. Разом із тим, розроблені у вітчизняній психології підходи до вивчення змісту, структури діяльності й особистості створюють передумови до вивчення комунікативної компетентності майбутніх психологів. Це необхідно як для теоретичного вивчення професійної діяльності психологів, так і для практики підготовки фахівців, зайнятих наданням психологічної допомоги.

Мета дослідження – теоретичний аналіз, спрямований на виявлення суті і змісту комунікативного компонента професійної компетентності майбутнього психолога та визначення його структури.

Аналіз попередніх досліджень. Комунікативна компетентність як визначальна складова професійної компетентності опосередковує реалізацію зумовлених фахом функцій. Вона охоплює цілу низку ієрархічно підпорядкованих компетентностей: інформаційну компетентність, що виражається у чіткій комунікації і правильному передаванні інформації; мовленнєву компетентність, що включає культуру мови, правильність, виразність й естетичність мовлення; компетентність соціальної взаємодії, пов'язану зі встановленням контакту з іншими людьми, здатністю до залагодження конфліктів, умінням діяти злагоджено у спілкуванні; компетентність у сприйманні та розумінні іншої людини, невіддільну від рефлексивності й емпатійності суб'єкта спілкування [4].

Комунікативна компетентність, що являє собою складно організоване, внутрішньо суперечливе поєднання комунікативних знань, умінь і навичок суб'єкта комунікативної діяльності охоплює цілу низку ієрархічно підпорядкованих компетентностей: інформаційну компетентність, що виражається у чіткій комунікації і правильному передаванні інформації; мовленнєву компетентність, що включає культуру мови, правильність, виразність й естетичність мовлення; компетентність соціальної взаємодії, пов'язану зі встановленням контакту з іншими людьми, здатністю до залагодження конфліктів, умінням діяти злагоджено у спілкуванні; компетентність у сприйманні та розумінні іншої людини, невіддільну від рефлексивності й емпатійності суб'єкта спілкування [4].

Вивчаючи комунікативну компетентність як складову культури спілкування, Л.Власенко в якості складових структури визначає особистісно-рефлексивні уявлення (розкриття особистісних пріоритетів в соціальному контексті, вміння реалізовувати усвідомленні цінності в спілкуванні) і соціально-рефлексивні досягнення (соціальний інтелект особистості) [2].

Таким чином, автор трактує комунікативну компетентність як синтезований прояв досвіду і соціальної рефлексії.

Н. Мельникова, визначаючи комунікативну компетентність, висвітлює її як сукупність комунікативних характеристик, соціально-перцептивних і операційно-технічних знань і умінь, що забезпечує регуляцію і протікання процесу спілкування особистості в групі.

На думку Ю.Жукова, Л. Петровської, П. Растенікова, слід розрізнати компетентність в орієнтаційній частині дії (інтерпретація комунікативної ситуації, з'ясування "поля дії") і у виконавській частині комунікативної дії, що базується на аналізі і оцінці операційного складу дії (володіння вербальними засобами спілкування, оптико-кінестетичними і паралінгвістичними засобами) [5].

Структура компетентності в спілкуванні спеціально аналізується в роботах С. Петрушина. На думку автора, до складу комунікативної компетентності слід віднести когнітивні (орієнтація в комунікативному просторі, психологічні знання, перцептивні здібності), інструментальні (вміння і навички, пов'язанні із технікою спілкування) і емоційні (соціальні установки, досвід, система відносин особистості) компоненти [6].

Ряд авторів [1, 2, 5] комунікативну компетентність розглядають в контексті соціально-психологічної компетентності. Так, А. Сухов, А. Деркач визначають комунікативну компетентність в двох аспектах – як емпатійну якість (знання про способи орієнтації в різних ситуаціях) і вільне володіння вербальними і невербальними засобами спілкування [5].

Аналогічної позиції у вивченні комунікативної компетентності майбутнього психолога дотримується Н. Ануфрієва, яка розглядає комунікативну компетентність як складову соціально-психологічної компетентності і виділяє такі компоненти: комунікативні якості особистості, які характеризують розвиток потреби в спілкуванні, ставлення до способу спілкування, комунікативні здібності, тобто здібність володіти ініціативою в спілкуванні, проявляти активність, здатність до самости-муляції в спілкуванні [6].

Наступний крок у розробці проблеми структури комунікативної компетентності майбутнього психолога належить Т. Єрмакову, який розглядає структуру комунікативної компетентності через активність особистості. Важливим структуроутворюючим компонентом активності він вважає готовність, яка включає в себе мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий і оціночний компоненти [3]. Згідно з автором, в розвиваючої особистості закладаються основні передумови для розвитку активності в єдності трьох компонентів – когнітивного, мотиваційного, поведінкового, відображаючи при цьому рівень розвитку комунікативної компетентності. Близьким до поняття "комунікативна компетентність" автор вважає соціально-психологічну компетентність, яка передбачає здібність психолога ефективно взаємодіяти з людьми в

системі міжособистісних стосунків і включає вміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях, правильно визначати особистісні особливості і емоційний стан інших людей, вибирати адекватні способи спілкування і реалізовувати їх в процесі взаємодії [3].

Таким чином, аналіз багатющого досвіду, в якому акумулюються результати дослідження комунікативної компетентності, дозволив встановити, що в якості складових виділяють наступні: комунікативні якості особистості, комунікативні здібності, здатність до самостимуляції в спілкуванні [6]; як емпатійну якість і вільне володіння вербальними і невербальними засобами спілкування [5]; когнітивні (орієнтація в комунікативному просторі, перцептивні здібності), інструментальні (вміння і навички, пов'язанні із технікою спілкування) і емоційні (соціальні установки, досвід, психологічна готовність) компоненти [3].

Спеціальний аналіз найбільш перспективних досліджень означеної проблеми дозволив викласти власне визначення комунікативної компетентності майбутнього психолога – це складне, багатоаспектне утворення, що включає комунікативні якості і властивості (спрямованість на спілкування, гуманістична спрямованість, емпатія, соціальний інтелект, соціальна фасилітативність).

Розробка моделі фахівця-психолога, створення професіограми, визначення найбільш значущих для ефективного надання психологічної допомоги – це одна із широко і давно обговорюваних проблем у вітчизняній психологічній науці.

Зараз створені різні моделі фахівців-психологів залежно від виду наукової чи практичної діяльності, якою вони займаються. Надання психологічної допомоги є, по суті, процесом спілкування психолога з клієнтами. Спілкування є найважливішою категорією психологічної науки.

Спілкування є не просто дія, а саме взаємодія: воно здійснюється при взаємній активності учасників. Необхідно враховувати, що спілкування, незалежно від того, у якій формі воно здійснюється, припускає активність усіх його учасників.

Таким чином, кожний з учасників почергово впливає на іншого і сприймає зустрічний вплив. Для спілкування характерно також те, що кожний його учасник виступає в ході його як особистість.

Діяльність психолога представляє за своєю суттю процес спілкування. Отже, саме якості і властивості особистості, що забезпечують успішність спілкування, складають основу системи професійно важливих якостей майбутнього психолога. Така специфіка діяльності психолога визначає основну сентенцію його особистості, задає її загальну спрямованість. Поняття "спрямованість особистості" ввів у наукове використання С.Л. Рубінштейн як характеристику основних інтересів, потреб, схильно-

стей, прагнень людини. Надалі це питання одержало свій розвиток у працях цілої групи вітчизняних психологів. У різних концепціях ця характеристика розкривається по-різному: як "динамічна тенденція" (С.Л. Рубінштейн), "смыслоутворюющий мотив" (А.Н. Леонтьев), "домінуюче ставлення" (В.Н. М'ясищев), "основна життєва спрямованість" (Б.Г. Ананьєв).

Спрямованість на спілкування – це комплексна, інтегративна характеристика, що так чи інакше виявляється у вивченні всієї системи психічних властивостей особистості майбутнього психолога. Вона виступає як системоутворююча і смыслоутворююча основа особистості людини і визначає її психологічний склад. Спрямованість визначається як внутрішня позиція особистості стосовно соціального світу. Вона й зумовлює поведінку і діяльність людини в конкретних соціальних ситуаціях й у ставленні до оточуючих людей.

Таким чином, професійний зміст, мотиви, потреби, інтереси, переконання, цінності, установки, професійне мислення психолога мають спрямованість на спілкування із суб'єктами, що потребують психологічної допомоги. Дана модальність, насамперед, визначається гуманістичним характером мети професійної діяльності майбутнього психолога – це охорона психічного здоров'я особистості, розвиток особистості і соціально-психологічна адаптація.

Основу гуманістичної спрямованості особистості психолога складають соціальні установки особистості. Соціальні установки психолога сприяють позитивному сприйняттю інших людей, ставленню до іншої людини як до унікальної і неповторної індивідуальності й ін. Значущою для надання ефективної психологічної допомоги є установка, спрямована на альтруїзм як моральний принцип.

Спрямованість особистості фахівця-психолога характеризує також рівень його емпатії. Емпатія припускає розуміння емоційного стану іншої людини за допомогою співпереживання, проникнення в її суб'єктивний світ. Емпатія може бути свідомою і підсвідомою і виникає у відповідь на безпосередню інтеракцію. Варто розрізняти жалощі ("мені шкода вас"), симпатію ("я співчуваю вам") і емпатію ("я – з вами"). Це якість, як відзначається у низці психологічних досліджень, є важливою умовою конструктивних змін клієнта.

До числа якостей особистості, що обумовлюють успішність професійної діяльності майбутнього психолога, належить соціальний інтелект і соціальна фасилітативність (Н.А. Амінов і М.В. Молоканов) [1]. Соціальний інтелект як здатність правильно розуміти і прогнозувати поведінку інших людей, розпізнавати їхні наміри, почуття й емоційні стани за невербальною і вербальною експресією необхідний для ефективної міжособистісної взаємодії й успішної соціальної адаптації.

Термін "соціальний інтелект" був введений у психологію Е. Торндайком у 1920 році для позначення "далекоглядності в міжособистісних відносинах". Багато відомих психологів зробили свій внесок в інтерпретацію цього поняття. У 1937 році Г. Оллпорт пов'язував соціальний інтелект зі здатністю висловлювати швидкі, майже автоматичні судження про людей, прогнозувати найбільш ймовірні реакції людини. Соціальний інтелект, на думку Г. Оллпорта, – особливий "соціальний дарунок", що забезпечує гладкість у відносинах з людьми, продуктом якого є соціальне пристосування, а не глибина розуміння. І, нарешті, у 60-і роки Дж. Гілфорд, творець першого надійного тесту для виміру соціального інтелекту, розглядав його як систему інтелектуальних здібностей, незалежних від фактора загального інтелекту і пов'язаних, насамперед, з пізнанням поведінкової інформації.

У діяльності психолога соціальний інтелект забезпечує розуміння психологом мовної продукції, невербальних реакцій (міміки, поз, жестів), вчинків і дій людей, з якими він працює. У якості найбільш важливого для професії психолога компонента Н.А. Амінов і М.В. Молоканов [1] виділили здатність до розпізнавання змін у поведінці людини. Соціальний інтелект, таким чином, є одним з найважливіших властивостей інтелекту особистості і професійно важливою якістю майбутнього психолога.

Наступна група професійно значущих якостей психолога інтегрується в систему соціальної фасилітативності. Рівень соціальної фасилітативності в діяльності майбутнього психолога виражається насамперед у його здатності впливати на інших людей. Психологічний вплив – це вплив на психічний стан, почуття, думки і вчинки інших людей за допомогою винятково психологічних засобів: вербальних, паралінгвістичних чи невербальних.

Психологічний вплив на вербальному рівні складається з того, наскільки фахівець володіє словом. Вплив на даному рівні виявляється через зміст використовуваних слів, вибір висловлень, правильність мови або через її спрямованість. Важливою умовою ефективності вербального впливу є володіння психологом виразними засобами мови. Це припускає багатий словниковий запас, вживання адекватних граматичних структур, дотримання орфоепічних і стилістичних норм мови, використання у визначених ситуаціях зрозумілих клієнту, значущих емоційно і за змістом метафор, порівнянь і т. ін. Велику роль при впливі на клієнта відіграє вміння психолога користуватися в мові значеннєвими відтінками синонімічного ряду, вибір слів, що стимулюють у клієнтів яскраві асоціації, активізують емоції.

Вплив психолога на клієнта обумовлено не тільки вибором адекватних мовних засобів, але і змістовністю, переконливістю, аргумен-

тованістю його висловлень. Ціла низка методів і методик психологічного і психотерапевтичного впливу базується на основі використання вербальних засобів впливу. Паралінгвістичний вплив реалізується через особливості проголошення мови, окремих слів і звуків. Такого роду вплив здійснюється за допомогою інтонацій, гучності, тембру голосу, швидкості відтворення слів, тобто тих засобів, що забезпечують експресію висловлення. Тон дозволяє виражати емоції і ставлення незалежно від змісту інформації, а також підсилити зміст, який надається інформації, зробити необхідні акценти. Сила і висота голосу – також корисні сигнали для розшифровки повідомлення промовця. Деякі почуття, наприклад, ентузіазм, радість і недовіра, звичайно передаються високим голосом. Такі почуття, як сум, горе й втома, звичайно передаються м'яким і приглушеним голосом зі зниженням інтонації до кінця кожної фрази. Впевненість і невпевненість людини в тому, що вона говорить, виражається в тоні й у швидкості мови. Співрозмовник почуває невпевненість промовця завдяки високій швидкості мови. Важливо також розуміти значення вигуків, подихів, нервового кашлю і т. ін.

Невербальний вплив реалізується через взаємне розташування співрозмовників у просторі: пози, жести, міміка, контакт очей, оформлення зовнішності, дотики. Уміння впливати на інших людей на різних рівнях визначає особистісний фактор впливу – так звану харизматичність. Харизма – психологічна привабливість людини, здатність викликати у людей прихильність своїм цілям і ентузіазм у їх досягненні. Харизматичність часто розглядається як синонім обдарованості в сфері психологічного впливу, як найвищий рівень розвитку даної здібності.

Таким чином, якості особистості психолога, що визначають його здатність до впливу, виявляються не тільки в уміннях використовувати в процесі спілкування різні вербальні, паралінгвістичні, невербальні засоби впливу, але й у певних якостях особистості, що дозволяють ефективно виконувати професійну діяльність.

Висновки. Процес спілкування займає ключову позицію в професійній діяльності майбутнього психолога. Від уміння встановлювати контакти із клієнтом залежить ефективність професійної діяльності. Спілкування – це багаторівневий процес. У ньому традиційно виділяють: комунікативну (передача інформації), інтерактивну (взаємодія) і, нарешті, перцептивну (взаємосприйняття) сторони. Тому якості і властивості особистості майбутнього психолога повинні забезпечувати ефективність кожної зі сторін спілкування в процесі надання психологічної допомоги.

З огляду на це, нами було виділено три основних блоки якостей і властивостей особистості, що забезпечують успішність спілкування

психолога з його клієнтами: 1) властивості, що визначають спрямованість особистості майбутнього психолога на спілкування. До якостей і властивостей особистості майбутнього психолога, що визначає її спрямованість на спілкування, належать, насамперед, альтруїстична установка і високий рівень емпатії; 2) інтелектуальні здібності майбутнього психолога, що дозволяють здійснювати конструктивне спілкування – соціальний інтелект. Соціальний інтелект як здатність правильно розуміти і прогнозувати поведінку інших людей, розпізнавати їхні наміри, почуття й емоційні стани за невербальною і вербальною експресією є необхідним для ефективної міжособистісної взаємодії й успішної соціальної адаптації; 3) якості і властивості особистості психолога, що дозволяють йому впливати на суб'єктів – соціальна фасилітативність. З одного боку, такий вплив здійснюється завдяки використанню психологом спеціально розроблених методик, з іншого боку – ефект впливу підсилюється, якщо психолог має певні особистісні якості і властивості. Дослідження в області психології міжособистісного впливу показали, що психологічний вплив здійснюється на трьох рівнях: вербальному, невербальному і паралінгвістичному.

Таким чином, комунікативна компетентність майбутнього психолога як визначальна складова професійної компетентності охоплює цілу низку ієрархічно підпорядкованих компетентностей: інформаційну компетентність, компетентність соціальної взаємодії, компетентність у сприйманні та розумінні іншої людини, невіддільну від рефлексивності й емпатійності суб'єкта спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аминов Н.А. Социально-психологические предпосылки специальных способностей школьных психологов / Н.А. Аминов, М.В. Молоканов // Вопросы психологии. – 1992. – №1-2. – С. 73-83.

2. Власенко Л.В. Социально-психологическое сопровождение академической группы как средство развития культуры общения студентов: автореф. дисс. ... канд. психол. наук / Л.В. Власенко. – М., 2005. – 18 с.

3. Ермаков Т.И. Индивидуальное понимание концепта "Я" как ключевая компетентность личности в условиях современного информационного общества / Т.И. Ермаков // Научные исследования по социальной и политической психологии : сборник статей. – К. : Милле-ниум, 2002. – Вып. 6 (9). – С. 200-207.

4. Корніяка О.М. Сучасні підходи до вивчення комунікативної компетентності особистості / О.М. Корніяка // Проблеми сучасної пси-

хології : зб. наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – Вип. 3. – С. 294-316.

5. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л.А. Петровская. – М. : МГУ, 1989. – 216 с.

6. Хомич Л.О. Соціально-психологічні особливості готовності майбутніх психологів до практичної діяльності / Л.О. Хомич, Л.М. Урапа // Психологія. – Вип. II. – К., 1998. – С. 109-112.

7. Хуторской А.В. Ключевые компетенции. Технологии конструирования / А.В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 5. – С. 55-61.

8. Шевченко Н.Ф. Підготовка практичних психологів: особистісні та професійні якості фахівців / Н.Ф. Шевченко, А.Г. Самойлова // Психологія. – К. : НПУ ім. П.Драгоманова. – 2002. – Вип. 17. – С. 262-267.

УДК 371.134:159.9-051:159.942.5(043.3)

СТАНОВЛЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ У СИСТЕМІ ВНЗ

Пилипенко К.В.

Статтю присвячено проблемі емоційної стійкості як професійно важливої якості майбутніх практичних психологів. Наведено дані експериментального дослідження становлення емоційної стійкості в майбутнього практичного психолога в системі ВНЗ.

Ключові слова: емоційна стійкість, практичний психолог, професійно важливі якості.

Стаття посвячена проблеме эмоциональной устойчивости как профессионально важного качества практического психолога. Представлены данные экспериментального исследования становления эмоциональной устойчивости будущего практического психолога в системе вуза.

Ключевые слова: эмоциональная устойчивость, практический психолог, профессионально важные качества.

The article deals with the results of the empiric research of emotional stability as a professionally important quality of future practical psychologist, namely the dynamics of changes in development of emotional stability of students who are practical psychologists.